

АНОТАЦІЯ

Міняйло Н. В. **Стилістика роману О. Солженіцина «У колі першому»:**
вільний непрямий дискурс. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2021.

У дисертації здійснено цілісний стилістичний аналіз роману О. Солженіцина «У колі першому» з метою розкрити специфіку словесно-естетичної і комунікативно-стилістичної організації художнього твору, осягнути його ідейно-художній зміст. Досліджено вільний непрямий дискурс, прийоми непрямого втілення образів персонажів, комунікативні й мовленнєві характеристики оповіді.

Актуальність роботи. Актуальність дослідження визначено спрямованістю сучасних мовознавчих студій розв'язати проблеми цілісного стилістичного аналізу художнього прозового твору, зокрема дослідити вільний непрямий дискурс (ВНД). Доцільність вивчення ВНД як вагомого складника стилістичної структури роману О. Солженіцина «У колі першому» зумовлена значущістю цього твору, складною та оригінальною його будовою, динамічними зв'язками ВНД з іншими елементами композиції, принципами мовленнєвого вираження, системою художніх образів. У визначеному аспекті стилістику роману досі не було послідовно вивчено.

Наукова новизна полягає в тому, що в межах дослідження проаналізовано мовностилістичні засоби побудови оповіді в романі «У колі першому». Уперше системно досліджено вільний непрямий дискурс, який є основою будови роману. Доведено, що формування вільного непрямого дискурсу полягає у складному поєднанні голосів різних персонажів один з одним і з голосом оповідача. Залучення концептуальної / генералізаційної площини передбачає творчий контакт з імпліцитним читачем, який не лише розуміє та сприймає інтенції автора, а й бере участь у сюжетних ситуаціях. Дослідження є внеском у теорію вільного непрямого дискурсу, особливості

якого як головні форми оповіді / мовлення різних персонажів роману, автора-оповідача і оповідача простежено в роботі. У межах діалогічного мовлення відзначено специфіку переходів від двосуб'єктного спілкування до розширеного монологу одного з комунікантів репліками автора, який у такий спосіб характеризує дійову особу. У межах полілогу відзначено одноконтентну й багатоконтентну комунікації.

Теоретичними передумовами роботи слугували принципові положення праць відомих дослідників мови, стилістики й поезики художнього тексту М. Бахтіна, В. Виноградова, А. Гулака, Г. Золотової, І. Ковтунової, Н. Кожевникової, Ю. Лотмана, О. Падучевої та ін., зокрема в межах розгляду окремого прозового твору – О. Беличенко, С. Краснікової, С. Мехасюк, О. Шкурської та ін. Теоретичною основою роботи стали дослідження професора А. Гулака.

Викладено теоретичні засади дослідження мовностилістичних особливостей художнього прозового твору, розглянуто специфіку тексту, типи оповіді й оповідача, образ імпліцитного читача, розкрито сутність комунікативно-синтаксичного підходу до аналізу структури тексту.

З'ясовано, що сам О. Солженіцин визначав роман «У колі першому» найкращим своїм твором, і не лише в концептуальному, генералізаційному вимірі, а й у текстуальному, що передбачає застосування новаторських, оригінальних авторських прийомів словесного втілення художньої дійсності, зокрема формування вільного непрямого дискурсу. Акцентовано на концептуальній насиченості роману, що пояснюється головною інтенцією автора художнього слова завжди торкатися суспільства, політики, соціальних проблем.

Відзначено, що під час побудови персональної оповіді, коли оповідач орієнтується на чужу свідомість, персонаж перестає бути лише об'єктом зображення, а стає й суб'єктом пізнання, крізь призму бачення якого входять у структуру твору особи й події та відбувається оцінювання їх. Так створюється поліфонія оповіді, зокрема вільний непрямий дискурс, коли

автор-оповідач із кожним новим персонажем-посередником заглиблюється не лише у свідомість цієї особи, а й часто – у стихію її мовлення.

Визначено, що в романі внутрішній монолог персонажів перебуває під загальним контролем автора – основного оповідача, зовнішній діалог представляє власне мовлення персонажів із можливими авторськими ремарками чи репліками-вставками, якими автор втручається в оповідь чергового оповідача зі своєю аргументацією певного соціального явища. У межах поліфонії, коли майже кожен персонаж стає оповідачем, автор втручається не лише в його мовлення, а й у відтворення внутрішніх почуттів.

Виявлено, що описові контексти характеризуються здебільшого статичністю, яка реалізована у відносно автономних тема-рематичних текстових структурах зі статальною чи якісною рематичною домінантами. Натомість в інформативних контекстах у межах репліки – розширеного монологу – переважають динамічна чи статально-динамічна текстові домінанти. Тема-рематичні структури разом із комунікативними регістрами формують регістрові блоки, композиційну структуру складних речень, абзаців або більших мікротекстів із переходом між різними типами мовлення, суб'єктивними площинами та оповідними контекстами.

З'ясовано, що експресію внутрішніх роздумів створює комплекс окличних і питальних речень, які відтворюють імпульсивність думок суб'єкта; використано модальні лексичні елементи, повтори, неповні речення, а також прийоми, пов'язані з оповіддю, – зокрема неочікувані переходи з однієї суб'єктної сфери мовлення в іншу (з авторської в персональну), що формально позначено вставними словами, елементами суб'єктивації та волюнтивними й реактивними формами – елементами аутодіалогу.

Акцентовано на тому, що експресивними елементами в тексті також є іронія і парадокс, які примушують читача не лише спостерігати за описуваними подіями та об'єктами, а ще й аналізувати події, відтворені за допомогою певних загадкових формул.

Серед різновидів описів відзначено ті, що стосуються психологічної характеристики персонажа: власне психологічний опис як частина відповідного оповідного контексту; опис-роздум, що апріорі передбачає психологічний елемент; оцінний, що передбачає психологічне ставлення оповідача до зображуваної дійової особи; суб'єктивно-описовий, що також передбачає відповідність певному погляду.

Відзначено, що найбільш ретельно в тексті роману описано внутрішні приміщення – камери, кабінети, коридори тощо, і ці описи характеризують або безпосередньо осіб, які займають цей кабінет, або опосередковано осіб, яких помістили сюди, або в соціально-політичному аспекті – державну систему чи керівника.

З'ясовано, що думки й почуття персонажа зображено через внутрішній монолог, пряме мовлення чи невласне пряме мовлення, що безпосередньо передає емоції цього суб'єкта. Такі фрагменти втручаються в оповідь, змінюють один одного, характеризуючи образ певної дійової особи, а на рівні комунікативного синтаксису – виявляють змішані волюнтивно-реактивні реєстрові структури. До цього додається ще й інформація з авторських ремарок або афористичних формул, поданих в авторських вставках.

Проаналізовано особливості мовлення окремих персонажів, що формують їхню психологічну характеристику, серед яких – елементи інтелігентського мовлення, кримінального аргю, просторічної лексики (лайки) чи діалектизми. Використано і мовленнєві комплекси – етикетні, авторитарні тощо. Фрагменти невласного прямого мовлення входять у загальну оповідь, виявляючи різноманітні зв'язки – створюючи двосуб'єктну оповідь і загалом поліфонію. Така оповідь орієнтована на аперцепцію імпліцитного читача, який має сприймати не лише певну художню концепцію автора, а й форму її реалізації, зокрема притаманні оповіді кінематографічність, поліфонічність та експресивність.

В романі «У колі першому» виявлення людської гідності можна визначити як провідний мотив оповіді, що розкриває питання гуманізму, де

мотив боротьби персонажів за краще життя для всіх людей доповнюється елементами чоловічої дружби, щирого кохання, прощення ворогів. Звісно, поряд із цим висвітлено й протилежні до цієї концепції образи – негативні. Такі художні настанови виявляють власні інтенції автора, який сам пережив події, подібні до описаних.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали й висновки, які містяться в ньому, можна використовувати на заняттях зі стилістики мови, історії зарубіжної / російської літератури, у спецкурсах і спецсемінарах з вивчення художньої творчості О. Солженіцина, із теорії художньої мови й аналізу художнього твору, а також у шкільному курсі світової літератури – для поглибленого вивчення творчості письменника. Також окремими положеннями, зокрема дослідженням гуманістичної спрямованості роману, можна послуговуватися на кураторських годинах або в публіцистичних виступах.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що в дослідженні всебічно проаналізовано мовностилістичну організацію роману О. Солженіцина «У колі першому», визначено особливості структури роману, зокрема в площині використання вільного непрямого дискурсу як форми оповіді та художньо-естетичного висвітлення важливих концептуальних питань існування людської цивілізації. У статті, написаній у співавторстві [1], особистий внесок полягає в стилістичному аналізі контекстів та інтерпретаційному складникові.

Ключові слова: О. Солженіцин, стилістика, дискурс, оповідач, автор, оцінка, оповідь, вільний непрямий дискурс, невласне пряме мовлення, діалог, монолог, комунікативні реєстри, тема-рематичні структури, гуманізм.

ABSTRACT

Minyailo N.V. **The stylistics of O. Solzhenitsyn's novel «In the First Circle»: the free indirect discourse.** – Qualifying academic paper on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree (PHD) in Philology in the specialty 035 Philology. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2021.

The study provides a holistic stylistic analysis of O. Solzhenitsyn's novel «In the First Circle» to reveal the specifics of the verbal-aesthetic and communicative-stylistic structure of the novel, to comprehend its ideological and artistic content. The free indirect discourse, methods of an indirect embodiment of images of characters, communicative and speech characteristics of the story are studied.

The relevance of the study. The relevance of the study determines by the orientation of modern linguistic studies to solve the problem of holistic stylistic analysis of the novel, in particular, to explore free indirect discourse (FID). The expediency of studying FID as an important component of the stylistic structure of O. Solzhenitsyn's novel «In the First Circle» is due to the significance of this novel, it is the complex and original structure, dynamic connections of FID with other elements of composition, principles of speech expression, a system of artistic images. In a certain aspect, the stylistics of the novel has not yet been consistently studied.

The scientific novelty is that the study analyzed the linguistic and stylistic means of story construction in the novel «In the First Circle». For the first time, free indirect discourse as the basis of the novel's structure has been systematically studied. It is proved that the free indirect discourse formation is a complex combination of different characters' voices with each other and with the narrator's voice. The involvement of the conceptual/generalizing plane presupposes creative contact with the implicit reader, who not only understands and perceives the author's intentions but also participates in plot situations. The research is a contribution to

the theory of free indirect discourse. The study traces Its' features as the main forms of narration/speech of different characters of the novel, the author-narrator, and narrator. The specificity of the transitions from two-subject communication to the extended monologue of one of the communicants with the author's remarks, which thus characterizes the protagonist is emphasized within the dialogic speech. The one-content and multi-content communication is emphasized within the polylogue.

The theoretical prerequisites of the study were the basic principles of the works of famous researchers of language, stylistics, and poetics of the literary text as M. Bakhtin, V. Vinogradov, A. Gulak, G. Zolotova, I. Kovtunova, N. Kozhevnikova, Y. Lotman, O. Paducheva, etc.; in particular, within the novel – O. Belichenko being studied, S. Krasnikova, S. Mehasyuk, O. Shkurska, etc. The theoretical basis of the study was the research of professor A. Gulak.

The theoretical bases of linguistic and stylistic features research of fiction are determined. It is revealed the specifics of the text, types of narrative and narrator, the image of the implicit reader. It defines the essence of the communicative-syntactic approach to the analysis of text structure.

It was found that O. Solzhenitsyn himself defined the novel «In the First Circle» as his best work, not only in the conceptual, generalizing dimension but also in the textual one, which involves the use of innovative, original authorial techniques of a verbal embodiment of artistic reality, including free indirect discourse development. It is emphasized the conceptual richness of the novel, which is explained by the main intention of the author to describe society, politics, social problems.

It is determined that in the structure of a personal story, when the narrator focuses on someone else's consciousness, the hero ceases to be only the object of the image, and becomes a subject of knowledge, through the prism of which vision enters the structure of the person and event. To create a polyphony of the story, in particular a free indirect discourse, when the author-narrator with each new character-mediator delves not only into the consciousness of this person but in the element of his speech.

It is determined that in the novel the internal monologue of the characters is under the general control of the author – the main narrator. The external dialog represents the characters' speech with possible author's remarks or inserts, by which the author intervenes in the narrator's story with his argument of a certain social phenomenon. Within the polyphony, when every character becomes a narrator, the author interferes not only in his speech but also in the reproduction of inner feelings.

It is revealed that descriptive contexts are characterized by staticity, which is realized in relatively autonomous thematic-rhetorical text structures with static or qualitative rhematic dominants. Instead, in informative contexts, within a replica – an extended monologue – dynamic or statal-dynamic textual dominants predominate. Thematic-rhetorical structures with communicative registers form register blocks, compositional structure of complex sentences, paragraphs, or large micro texts with the transition between different types of speech, subjective planes, and narrative contexts.

It was found that the expression of inner thoughts is created by a set of exclamatory and interrogative sentences that reproduce the impulsiveness of the subject's thoughts; modal lexical elements, repetitions, incomplete sentences, as well as techniques related to the narrative are used – in particular, unexpected transitions from one subjective sphere of speech to another (from author's to personal), which is formally marked by insert words, elements of subjectivation and voluntary and reactive forms – elements of autodiologue.

It is emphasized that the expressive elements in the text are also irony and paradox, which force the reader not only to observe the described events and objects but also to analyze the events reproduced with the help of certain mysterious formulas.

Among the types of descriptions are those related to the psychological characteristics of the character: the actual psychological description as part of the relevant narrative context; description-reflection, which a priori implies a psychological element; evaluative, which involves the psychological attitude of the

narrator to the portrayed actor; subjective-descriptive, which also implies compliance with a particular view.

It is revealed that the text of the novel most carefully describes the interior – cells, offices, corridors, etc., and these descriptions characterize either directly the persons occupying this office, or indirectly the persons placed here, or in socio-political terms – the state system or the head.

It is found that the thoughts and feelings of the character are depicted through an internal monologue, direct speech, or improper direct speech, which directly reflects the emotions of the subject. Such fragments interfere with the narrative; change each other, characterizing the image of a certain protagonist, and at the level of communicative syntax – reveal mixed voluntarily-reactive register structures. Also, the information from the author's remarks or aphoristic formulas is presented in the author's inserts.

Peculiarities of speech of separate characters that form their psychological characteristics are analyzed. Among them, there are elements of intellectual speech, criminal slang, spatial vocabulary (swear words), or dialectisms. Speech complexes are also used – etiquette, authoritarian, etc. Fragments of implicit direct speech enter the general narrative, revealing various connections – creating a two-subject narrative and polyphony in general. Such a story is focused on the apperception of the implicit reader, who perceives not only a certain artistic concept of the author but also the form of its realization, in particular, the inherent narrative cinematic, polyphonic, and expressive.

In the novel «In the First Circle» the manifestation of human dignity can be defined as the leading motive of the story, which reveals the question of humanism, where the motive of the heroes' struggle for a better life for all people complemented by elements of male friendship, sincere love, and forgiveness. Of course, the images opposite to this concept are also negative. Such artistic guidelines reveal the author's intentions, who himself experienced events similar to those described.

The practical significance of the study is that the materials and conclusions can be used in classes on language stylistics, history of foreign/Russian literature, in

special courses and seminars on the study of artistic creativity of O. Solzhenitsyn, on the theory of artistic language and analysis of artwork, as well as in the school course of world literature – for an in-depth study of the writer's work. Also, certain provisions, in particular the study of the humanistic orientation of the novel, can be used in curatorial classes or journalistic speeches.

The personal contribution of the applicant is that the study comprehensively analyzes the linguistic and stylistic organization of Solzhenitsyn's novel «In the First Circle», identifies the structure of the novel, in particular in the use of free indirect discourse as a form of narrative and artistic and aesthetic coverage of important conceptual issues. In a co-authored article [1], the personal contribution lies in the stylistic analysis of contexts and the interpretive component.

Keywords: O. Solzhenitsyn, stylistics, discourse, narrator, author, evaluation, narrative, free indirect discourse, improper direct speech, dialog, monolog, communicative registers, thematic-rhetorical structures, humanism.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації (фахові видання):

1. Гулак А. Т., Меньяло Н. В. О стилистической структуре повествования в романе А. И. Солженицина «В круге первом». *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Русская филология*. 2018. № 1 (63). С. 9–14.

2. Меньяло Н. В. Стилистико-речевое построение образа Спиридона Егорова в романе А.И. Солженицына «В круге первом». *Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды*. 2019. № 1 (67). С. 57–63.

3. Міняйло Н. В. Мовностилістичні засоби і прийоми підсилення експресії в романі Олександра Солженіцина «У колі першому». *Лінгвостилістичні студії*. 2020. Вип.12. С.139–149.

4. Меньяло Н. В. Свободный косвенный дискурс как способ психологической характеристики персонажа в романе А. И. Солженицына «В круге первом». *Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды*. Харьков, 2020. № 1 (71). С. 56–63.

Наукова праця, у якій опубліковані основні наукові результати дисертації (вітчизняне нефахове видання):

5. Меньяло Н. В. Стилистико-речевое изображение гуманистической позиции Глеба Нержина в романе А. И. Солженицына «В круге первом». *Науково-методична спадщина Л.П. Черкасової: продовження традицій* : зб. наук. ст. / укл. І. І. Степанченко. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 82–89.

Наукова праця, у якій опубліковані основні наукові результати дисертації (закордонне видання):

6. Міняйло Н. Вербалізація концепту гідності в романі Олександра Солженіцина «У колі першому». *Path of Science : International Electronic Scientific Journal*. 2021. Vol. 7. № 1. Pp. 3001–3008. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/846>

Наукова праця, що засвідчує апробацію матеріалу дослідження:

Міняйло Н. В. Про специфіку композиційно-стилістичної побудови роману О. Солженіцина «У колі першому». *Східнослов'янська філологія: Від Нестора до сьогодення* : матеріали VII Міжнар. наук. конф. (Бахмут, 26 берез. 2020 р.). Бахмут : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. С. 135–137.